

Dva pionira modernog pluralizma: J. N. Figgis i A. D. Lindsay

ARSEN BAČIĆ

Pravni fakultet, Split

Sažetak

U razvoju moderne teorije političkog pluralizma istaknuto mjesto pripada engleskim političkim piscima. Uz Maitlanda, Laskog i Colea, kao najpoznatijih, valja pribrojiti i neke druge autore koji su stjecajem okolnosti ostali manje poznati našoj čitalačkoj publici. Među potonjima nalaze se i J. N. Figgis i A. D. Lindsay, čiji je doprinos teoriji političkog pluralizma također iznimno značajan za historiju političke i pravne misli. U radu autor daje neke elementarne natuknice o značaju ove dvojice zaslužnih pisaca.

U razvoju moderne teorije političkog pluralizma¹ istaknuto mjesto bez sumnje pripada engleskim političkim piscima *F. Maitlandu*, *J. N. Figgisu*, *A. J. Pentyu*, *A. D. Lindsayu*, *S. G. Hobsonu*, *H. Laskom*, *R. H. Tawneyu*, *G. D. H. Coleu* i drugima. Svoj opus i reputaciju ovi pisci uvelike zahvaljuju ne samo posebnim okolnostima stanja i razvoja materijalne okoline engleskog društva na prijelazu stoljeća, koja je bila izravni poticaj njihovim teorijskim razmišljanjima, već i nadahnutom i nadasve kritičkom sagledavanju vladajućih ideja engleskog establishmenta svoga vremena. Više no drugi, ovi su autori bili suočeni s problemom »gradualne koncentracije ekonomske moći i s njome usporednog gubitka individualne autonomije« kao odlučujuće odlike društvenog razvoja u Engleskoj krajem 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća. Engleska je, naime, svojom avangradnom ulogom u industrijalizaciji i s njome povezanom nezadrživom i neograničenom aktivnošću ekonomskih gospodara, koji su težili mehanizaciji rada i organizaciji tržišta, prednjačila u pogubnim iskustvima eksploatatorskog kapitalizma. Uočivši očajnički položaj velikog broja ljudi, koji su kao pojedinci egzistirali u socijalnom

¹ U: *Encyclopedia of Social Sciences*, odrednica »Pluralism« (164-168, Vol.11-12), za postojanje pluralizma u integralnom obliku traži se šest općih propozicija: (a) individualno ostvarenje osigurava se malim upravljačkim jedinicama, zbog čega su ove jedinice reprezentativne; (b) nereprezentativno obavljanje državne vlasti je frustrirano kada su javne agencije geografski disperzirane; (c) društvo je sastavljeno od varijeteta s mjerom neovisnih religioznih, kulturnih, edukacijskih, profesionalnih i ekonomskih asocijacija; (d) privatne asocijacije dobrovoljačke su sve dok pojedinca ne svojata nijedna od tih asocijacija; (e) javna politika, prihvaćena kao obvezujuća od strane tih asocijacija, rezultat je njihove slobodne interaktivnosti; (f) javna vlast obvezna je da djeluje samo na osnovu konkurencije grupa.

vakuumu kamo ih je smještala teorija liberalizma i utilitarizma 19. stoljeća, pluralisti su gradili corpus doktrine, koja je kao reakcija na vladajuće ideje laissez-faire ekonomije bila i široko zasnovana kritika teorije i prakse neprikosnovenog principa engleske stvarnosti: njegova veličanstva principa interesa. Dok im je zajedničko bilo vjerovanje u reprezentativnu prirodu različitih društvenih asocijacija, koje su na različitim osnovama a negirajući ekskluzivnu poziciju i akciju države, imale ponovno doći s periferije u središte političkog i ekonomskog života, pluralisti su, dakako svaki ponaosob, gradili i vlastite doprinose. Tako je, npr., *F. Maitland* razradivao *Gierkove* ideje o rimskim korporacijama i ideju o izvoru prava koja nije u omnipotentnoj državi, već u čovjeku koji djeluje kroz grupe; *Laski* i *Cole* afirmirali su djelatnosti različitih ekonomskih grupacija itd. Dok za neke od spomenutih autora možemo reći da su relativno dobro poznati našoj publici — osobito opus *H. Laskoga*², koji je doduše prezentiran ali nije i kritički revaloriziran — neki su gotovo nepoznati u našoj literaturi. To se odnosi prvenstveno na dvojicu autora koje smo odlučili predstaviti u ovome tekstu — *J. N. Figgisa* i *A. D. Lindsaya* čiji su radovi više nego relevantna građa teorije političkog i pravnog pluralizma 20. stoljeća.

(1) *Biobibliografski podaci*

1.1. *John Neville Figgis* (1866-1919), historičar i teolog, rođen je u Brightonu 2. listopada 1866. godine. Studirao je matematiku na Cambridgeu, no prava strast bile su mu historijske studije. U tom pravcu su na *J. N. Figgisa* najviše utjecale dvije velike ličnosti na Cambridgeu: *F. W. Maitland*, koji je i odredio Figgisov budući rad u političkoj filozofiji, te *M. Creighton*, koji je Figgisa uputio u pravcu produbljavanja religioznog saznanja. Sveučilišnu karijeru Figgis započinje na teološkom fakultetu Wells Collegea, a nastavlja je u Cambridgeu i Marnhullu u Dorsetu.

J. N. Figgisa je kao historičara političke misli, prije svega, javnosti predstavila knjiga *The Divine Right of Kings* iz 1896. godine. Slijedile su *From Gerson to Grotius* 1907, sudjelovanje u *Cambridge Modern History* s poglavljem o političkoj misli u 16. stoljeću, te djelo *Churches in the Modern State* 1913. godine. Posthumno mu je objavljena studija *The Political Aspects of St. Augustine's De Civitate* (1921), dok njegova opsežna, ali nezavršena studija o Bossuetu ni do danas nije objavljena. Potaknut Maitlandovim interesom za *Gierkove* ideje o tome da je država samo jedna od brojnih asocijacija koja nema nikakvo pravo na preeminenciju, *J. N. Figgis* je ideje njemačkoga historičara i pravnika iskoristio kako za istraživanje uloge i položaja crkve kroz stoljeća, tako i za obranu prava crkve kao jedne od asocijacija u ljudskom društvu. U tome pravcu njegov je doprinos istraživanju crkve, kao jedne od asocijacija, nedostignut u teoriji političkog pluralizma.

1.2. *Alexander Dunlop Lindsay* (1879-1952), filozof i edukator, rođen je 14. svibnja 1879. u Glasgowu. Klasične studije diplomirao na Balliol Collegeu u Oxfordu. Predavao je filozofiju na sveučilištima u Glasgowu, Edinburghu, Manchesteru i Oxfordu. *Lindsay* je rano iskazao svoja ljevičarska uvjerenja. Kao edukator i popularizator bio je jedan od najaktivnijih entuzijasta »Radničke obrazovne asocijacije«, te savjetnik-volonter Laburističke partije i Kongresa sindikata. Veliki

² *Laski H., Politička gramatika*, Beograd 1934.

reformator nastave u Oxfordu i na drugim sveučilištima u Engleskoj. Njegova zamisao o sveučilišnom curriculumu ostvarena na Sveučilištu u Keeleu predstavlja prekretnicu u historiji engleskog obrazovanja. Pod njegovim utjecajem Balliol College u Oxfordu primio je mnoge profesore izbjeglice iz Njemačke i Austrije. Reputacija i utjecaj A. D. Lindsaya daleko su veći no što se može zaključiti na osnovi njegovih djela. Njegova je filozofija bila potpuno bez dodira s pomodnim trendovima u Oxfordu i Cambridgeu u toku tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća. Njegov najambiciozniji rad bilo je filozofsko djelo o *Kantu* (1934), dok su knjige *The Essentials of Democracy* (1929) i *The Modern Democratic State*, koje je objavljen samo prvi volumen (1943), najznačajnije za kompletiranje njegova doprinosa teoriji političkog pluralizma. Najsžaetije može se kazati da su Lindsayeve demokratske ideje posljedica njegovih kršćanskih uvjerenja i posebnog poštovanja prema najširim slojevima naroda. Prema A. D. Linsayu, dobroti, kao uostalom i demokraciji, učilo se prvenstveno u malim zajednicama samoupravnog tipa, među kojima su se posebno isticale religiozne kongregacije. Svojim djelovanjem i utjecajem ovaj autor je mnogo pridonio afirmaciji teorije i prakse »države blagostanja« u angloameričkom svijetu.

(2) Neka opća mjesta fundacije i akcije Figgisovih subjekata političkog pluralizma

Dug modernog svijeta medijevalnom razdoblju postaje tim veći što se njime više bavimo. To se posebno odnosi na oblast političkih ideja. Politička je misao pragmatičkog karaktera. Više od ikoje druge, ona je dijete praktičkih potreba. Postojeće uređenje političkih snaga ovisi o ljudskim idejama koje su uvijek percepcija interesa ljudi. No vrijednost političkih teorija pripada »dugovječnijoj vrsti«. Nijedan predmet ne osvjetljuje toliko jedinstvo historije koliko skup političkih ideja. To nasljeđe ne čini pak samo crudicija, već stalne kontroverzije, istraživanje kojih nam omogućuje razumijevanje principa i kompleksnosti suvremenog svijeta. Nitko ne putuje pustinjom samo zato da stigne do oaze: putuje se zato da bi se stiglo nekamo. Tako je i s »putovanjem« svijetom političkih ideja.

Ovim općim premisama vodio se i *Figgis* u svojim istraživanjima historijskog i aktualnog svijeta političkih ideja. Pritom su promjene u ljudskoj misli o politici — i to one promjene koje su omogućile prijelaz iz medijevalnog u moderni svijet, uz istraživanje crkve koja je o sebi gradila predodžbu kao o *societas perfectae* — bile u prvom planu interesa ovoga autora.³

U srednjem vijeku crkva nije trebala biti država, a ipak je crkva bila država; država ili, bolje rečeno, civilni autoritet (budući da separatno društvo nije bilo priznato) nije predstavljala ništa drugo do policijski departman crkve. Crkva je od rimskog imperija preuzela teoriju o apsolutnoj i univerzalnoj jurisdikciji vrhovnog autoriteta da bi kroz nju razvila doktrinu o *plenitudo potestatis* pape kao poglavara. Papa je bio vrhovni djelitelj prava, izvor časti, uključujući i kraljevske, jedini legitimni izvor vlasti na zemlji, zakonski i aktualni osnivač religioznih re-

³ Figgis J.N., *The Divine Right of Kings* (1896); *From Gerson to Grotius* (1907); *Political Thought in the Sixteenth Century* (1907); *Churches in the Modern State* (1913); Figgisova predavanja iz Oxforda *The Political Aspects of St. Augustine's De Civitate* objavljena su posthumno 1921 godine. Dijelom zagubljene studije o Bossuetu, autor nažalost, nije nikada uspio ponovno kompletirati.

dova, sveučilišnih naslova, vrhovni »sudac i djelitelj« među narodima, čuvar međunarodnog prava, osvjetnik Kristove krvi. Vremenom su se te funkcije, dakle teorija onipotencije koju je nekada koristio papa, prebacile na državu. Substitucija eklezijalnog autoriteta civilnim autoritetom čini samu srž *Figgisovih* preokupacija političkim idejama u historiji i suvremenosti.

Spomenuta substitucija locira se u kontroverzijama iz 11. i 12. stoljeća, premda su odsutni koraci prijelaza učinjeni znatno kasnije, a njegovi su promotori bili M. Luther, Henry VIII. i Filip II, koji su unatoč otvorenom antagonizmu u stvarnosti radili na istoj stvari. Odbacujući jednostranosti u istraživanju neistraženoga *Figgis* ispituje i granice nove autokracije od strane države, te razvoj principa pomoću kojih se opravdava distribucija vlasti. Tako je *Figgis* u nizu svojih radova pokušavao osvijetliti put kojim su stanovite stare-nove ideje tražile još potentniji izraz, pa makar on bio i neznatno perfektniji od prijašnjega. K tome, uporno je i strastveno iznalazio načine na koje su se određene ideje sjedinjavale s političkim potrebama kao izlaze kroz koje se, u suštini religioznih konflikata i kontroverzija pojavljivala i razvijala moderna politika.⁴

2.1. O temi »božanskog prava kraljeva« kao izvorištu ideje o suverenosti i relaciji malih grupa prema državi. Mnogi su smatrali da nije bilo pogodnije teorije u kojoj bi se pisalo s toliko žara protiv od doktrine o »božanskom pravu kraljeva«. Da je doktrina apsurdna kada se preispituje sa stajališta moderne političke nauke, o tome ne treba mnogo diskutirati. No, moderno stajalište nije i jedino stajalište prosudbe. K tome, ne izaziva samo spomenuta teorija tako odbijajući stav. Moglo bi se s mnogo razloga »protiv« govoriti i o rivalnoj teoriji, naime o teoriji o prvobitnom ugovoru. Pristupajući proučavanju medijevalnog kompleksa, *Figgis* je i teoriju o »božanskom pravu kraljeva« prosuđivao u odnosu na okolnosti koje su je stvorile, ali i u odnosu na rivalne teorije. Zahvaljujući takvom pristupu, ta se teorija iskazala ne samo nužnom, već i mnogo senzibilnijom no što se činila na prvi pogled. Odbacujući metodu promatranja predmeta *in vacuo*, koja predmet čini izoliranim i ridikuloznim, *Figgis* je teoriji pristupio s vjerom kako je i ova doktrina imala određenu funkciju zbog historijskih razloga, te da ima niz suvremenih konotacija.

Teorija o »božanskom pravu kraljeva« u svome kompletnom obliku sadrži slijedeće pretpostavke: (1) monarhija je od Boga ustanovljena institucija; (2) nasljedno je pravo neotklonjivo; (3) kraljevi su odgovorni jedino Bogu; (4) nepružanje otpora i pasivna poslušnost. Teorijski je ova doktrina pripadala razdoblju u kome su bile pomiješane religija i politika, kao i teologija i politika, dobu u kome je čak i utilitarnim sentimentima trebalo naći religioznu odoru ako se željelo da ih prihvati javnost. Svi su tražili određenu formu božjeg autoriteta koji bi stajao iza određenih teorija o vladi.

Krajem 17. stoljeća s Lockeom i Sydneyem politika počinje prelaziti u modernu fazu. No većina pisaca još je smatrala da se politička teorija treba isključivo temeljiti na teološkim osnovama: samo joj je *Biblija* mogla osigurati kakav-takav autoritet. Autori koji su pisali o bezgraničnoj poslušnosti ili o narodnim pravima jednako su se pozivali na *Sveto pismo* i njegove transcendentne osnove. Ispravno

⁴ Usp. *The Divine Right of Kings*, Cambridge 1914, 256-267.

prosudivanje o političkim teorijama 16. i 17. stoljeća ne smije polaziti sa stajališta doba u kojemu su gotovo sve političke teorije utilitarnog karaktera. U biti, teološka teorija politike bila je poprište konfrontiranih smjerova, prostor na kojemu su se političkoj teoriji crkvenog autoriteta suprotstavljale suprotne teorije.

Figgis je teoriji o božanskom pravu kraljeva pridavao veliki značaj, jer je ona obilježavala prijelaz s medijevalnih modela mišljenja. Ta je teorija ilustrirala, i to na očigledan način, i neraskidivu ovisnost teorije o okolnostima. Teorija je davala nužnu intelektualnu i doktrinarnu osnovu zahtjevu za neovisnošću o crkvenoj kontroli. U samome svome središtu, »teorija o božanskim pravima kraljeva« bila je doktrina slobode, i to slobode političkih društava od podređenosti crkvenoj organizaciji. Najveća vrijednost i bitna funkcija te teorije jesu u tome što je ona bila antiklerikalno oružje neovisnosti. Suprotno zahtjevima pape za suverenost, na osnovi božjeg prava, formulirana su prava kralja za suverenost, i to pomoću prava koje ničim nije bilo inferiorno u odnosu na papsko pravo. Upravo je zato ta teorija antiklerikalna. Kao takva, ona je bila nužna kao prijelazna stepenica između medijevalne i moderne politike. Teorija je bila daleki odjek koncepcije izražene za »Svetoga rimskog carstva« da je teologija izvor političke teorije, a da je država jedan aspekt Kristova kraljevstva. Prema modernom stajalištu, teologija i politika nisu ni u kakvu odnosu. Ipak, prije nego što se politički život oslobodio onoga što se može nazvati teološkom formom, tražio je za sebe jednako pravo da postoji s teologijom. Zahtijevalo se da politika ima pravo i nužnu funkciju u razvoju ljudskog roda. U skladu s time i njezina neovisna egzistencija mora biti dio božjeg plana za čovječanstvo kao i teološka znanost ili crkvena organizacija. Da je država ozbiljenje istinske ideje i da nužno ima mjesto u svijetu — to je bio zahtjev koji je s uspjehom mogao proći samo pomoću teorije o »božanskim pravima kraljeva«. Upravo zato što je taj zahtjev bio predstavljen pomoću božjeg prava, on je mogao imati i svakojaku praktičku vrijednost, prije svega efikasnost nasuprot zahtjevu suverena, božjeg viceregenta, gospodara svih kraljeva i prinčeva.

U medijevalnom razdoblju svi su dijelovi mišljenja bili podređeni teologiji. To se ogledalo, prije svega, u prevlasti teoloških metoda koje su sputavale i gušile slobodni razvitak znanosti, umjetnosti itd. Reformacija je branila zahtjeve ljudskog duha da neovisno djeluje u svim oblastima. Teologija je pokušala da neracionalno reformira politiku, prisiljavajući ljude na pristajanje uz nefilozofsku osnovu i nekritički metod. Jedini način oslobađanja od okova tradicionalne metode bila je obrana svog učenja i interesa sa starog stajališta — sa stajališta *Svetog pisma*. Jedino se citatima iz *Biblije* dokazivala potreba oslobodenja politike od teologije i odustajanja crkve od svih pokušaja da kontrolira državu. Zadatak reformacije bio je da čovjeka oslobodi podređenosti jednoj metodi i jednom subjektu u svim segmentima njegove misli, istraživanja i akcije. U politici je to bilo moguće samo traženjem prve teološke sankcije za neteološke poglede na politiku. Tek kada se taj rezultat ostvari, politika je sposobna razviti čisto filozofske ili historijske teorije. Politika se mogla domoći modernosti i samo zato što je teorija o božanskim pravima emancipirala njezinu djelatnost od medijevalnih okova, a na čemu je inzistirala sve dok nije i sama postala zastarjelom.

Anarhija srednjeg vijeka kod ljudi je razvila osjećaj potrebe za pravom i dužnošću potčinjavanja. Kako je reformacija, među ostalim, pridonijela narasloj legislativnoj aktivnosti države, odnosno podstaknula razvoj te djelatnosti, te kako

su kontrole nad njezinim akcijama bile uklonjene (to se odnosi na običaje, papu, feudalizam), to je teorija suverenosti postala prirodni izrazom fakata. Proizlazilo je, naime, kako autoritet prava počiva na naredbi suverena. Uvažavanje odnosno odbijanje tih fakata pokazalo se točka političke kontroverzije između poklonika kraljevskih, s jedne, i narodnih prava, s druge strane.

Drugi je izvor razlike bio u artificijelnoj odnosno historijskoj koncepciji države. Sljedbenici teorije o božanskom pravu uočili su da je država živi organizam, organizam koji raste i koji se preko svojih odlika mora istraživati i promatrati. Njihovi oponenti vjerovali su pak da je država mehanički izum koji se može rastaviti na komadiće i kojeg manufakturno može obnoviti svaki novi *Abbé Sieyès*.

Doktrina o božanskome pravu kraljeva jamačno je bila efikasna. Omnipotencija civilnih država diljem svijeta jest činjenica koja više nije nikome sporna. Ali, iz zahtjeva božjeg prava, s kojim se suočila crkva, proizlazilo je da je sloboda koja je značila supremaciju izrasla u doktrinu tolerancije po kojoj se, kao praktičnoj granici državne akcije, religiozna sloboda mogla garantirati i bez klerikalne supremacije.

Da »božansko pravo kraljeva« nije bilo samo korisno već i nužno političkoj strani Reformacije *Figgis* ilustrira probranim i jasnim svjedočanstvima. Potvrdu nalazi u činjenici da je teorijsko prikazivanje suprostavljanju papskim zahtjevima bilo uzelo oblik koji se neznatno razlikovao od teorija 16. i 17. stoljeća. S restauracijom je nestala i zadnja prilika da prezbiterijanstvo u Engleskoj postane dominantnim. Revolucija je konačno dokinula svaku opasnost od Rima. Od tada je teorija o »božanskim pravima kraljeva« prestala biti korisnom. Ipak, sama teorija nije izgubila popularnost zato što je bila apsurdna, već zato što je obavila svoj zadatak. Prijelaz je bio obavljen, jer je postignuta neovisnost države. Upinjući se da postane dio prirodnog poretka, država više nije trebala teološko opravdanje. Sve dok je Reformacija pomagala stvaranju kompaktne, omnikompetentne, teritorijalne i birokratske države, koja je na izravan ili neizravan način tendirala slobodi pojedinca, ona se mora tretirati modernom po svojim rezultatima. No tamo gdje je Reformacija nastojala revidirati teokratske ideale, teološku politiku, pozivajući se na *Sveto pismo* kada je u pitanju bio oblik vlade, onda je bila riječ, zaključivao je *Figgis*, o reverziji ideala ranoga srednjeg vijeka, koji su uvelike nestajali pod udruženim utjecajem *Aristotela* i Renesanse.

Gotovo cjelokupno *Figgisovo* djelo posvećeno je istraživanju promjena iz medijevalnog u moderni, iz starog u novi svijet političkih ideja. Njegovo zanimanje za eklezijalna tijela koja su po nuždi bila babice modernih političkih ideja ostavilo je fundamentalne putokaze za svestrano razumijevanje svijeta političkih ideja. Rijetki su tako upečatljivi radovi u kojima je moguće tako argumentirano pokazati kako je doktrina prirodnog prava postala rezidualni legat teorije o božanskom pravu, te tako pomoći ne samo formiranju pravila međunarodnog prava, narodne suverenosti, nego i individualnih prava čovjeka. Sasvim je izvjesno da je upravo *Figgis* naj snažnije akcentirao stav po kojemu je teorija *cujus regio ejus religio* bila prijelomni prostor procesa od »neodređene, nekoherentne homogenosti do definitivne, koherentne heterogenosti« koji obilježava evoluciju političkih i religioznih organizama ništa manje od prirodne evolucije.

⁵ Usp. *From Gerson to Grotius*, Cambridge 1919, 1-49.

(3)

U jeku svekolike svjetske krize između dva rata, koju su ekonomske nedaće tokom 1931. i »nacistička revolucija« odlučno obilježili, i A. D. Lindsay se pridružuje malobrojnom krugu naprednih svjetskih intelektualaca koji nesebičnim fizičkim i duhovnim zalaganjem žele pridonijeti rekonstrukciji demokratskog ideala kojega su totalitarna ideja i praksa ugrožavale. Inzistirajući na dubokoj potrebi za diskusijom kao temeljom demokracije, ističući kako je smisao demokratske mašinerije u predstavljanju razlika zbog čega demokracija traži službenu i hrabru opoziciju, smatrajući princip tolerancije neodvojivim od zahtjeva za demokratizacijom kojim se podstiče izgradnja demokratskog društva pod kojim A. D. Lindsay misli, prije svega, na društvo demokratskih nepolitičkih asocijacija, ovome engleskom misliocu i reformatoru pripada istaknuto mjesto u evoluciji i artikulaciji teorijskog fonda modernoga pluralističkoga mišljenja. Što su njegovi sumarni pogledi na suštinu demokracije?⁶

3.1. Određenu mjeru deziluzionizma glede političke demokracije u svijetu između dva rata A. D. Lindsay je smatrao rezultatom interakcije dvaju faktora. To razočarenje modernom političkom demokracijom nije bilo samo plod usporedbe aktualnog stanja i bolje prošlosti, već prije svega plod protivnosti u epohi. Uživljavajući se u uloge člana niza nezamjenjivih malih društava u modernome društvenom životu, posebno onome u SAD i Engleskoj, a koja imaju oblik demokratske vlade, Lindsay je sagledao niz slabosti političke demokracije u odnosu na vlastiti ideal. Nastojeći odgovoriti na brojna pitanja, od kojih je najvažnije bilo pitanje o tome zašto osjećaja deziluzije nema u malim društvima, Lindsay poduzima historijsko istraživanje funkcija demokratski vođenih religioznih organizacija. U čuvenoj izreci da »i najsiromašniji čovjek u Engleskoj treba živjeti život kao da je bogataš«, koja je nastala kao plod unutarfrakcijskih dijaloga engleskih republikanskih vođa (armijskih predstavnika s jedne, te Cromwella i Iretona, s druge strane) Lindsay uočava suvremeni princip po kojemu se nijednim čovjekom ne može vladati bez njegova pristanka. Dok je Cromwell bio indiferentan spram pitanja o tome da li demokratska mašinerija izražava samo volju vlasnika ili volju svih, što ne proturiječi spoznaji o njegovoj fundamentalno demokratskoj vjeri u svijest pojedinca, Ireton i leveleri postavljali su upravo to pitanje. Za Cromwella je svrha demokratske mašinerije bila da iznade ono do čega se može dospjeti u čestitoj i otvorenoj raspravi među ljudima koji žele učiti od Boga i slijediti njegovu volju. Mala demokracija kršćanskih kongregacija, koja je razumijevala svrhu života i potragu za smislom pomoću diskusije unutar zajednice, za Cromwella je predstavljala dragocjeno iskustvo koje je trebalo biti ugrađeno u zgradu engleskog *Commonwealtha*.

3.1.1. Dva stava koja su na zdušan način zastupali i Cromwell i leveleri ustvari su dva tipična stajališta demokracije. Leveleri su smatrali kako nova vlada mora biti vlada u kojoj će se svatko osjećati jednakim i aktivnim. Lozinka levelera bila je vlada na osnovi suglasnosti (government by consent). Za Cromwella, suglasnost je rezultat, a ne uvjet. On je smatrao da se od ljudi traži izjava božje volje. U

⁶ Usp. Lindsay A. D., *The Essentials of Democracy*, Oxford Univ. Press, London 1935. Lindsay A. D., *Toleration and Democracy*, Oxford Univ. Press, London 1942.

tome poslu mogli su sudjelovati svi, i to u onoj mjeri u kojoj su bili spremni da diskutiraju slobodno, bez ikakvih rezervi, koristeći svoje znanje i iskustvo. Ipak, Lindsay je zaključivao kako primjena iskustva jednostavnoga demokratskog društva u politici nailazi na poteškoće koje ne proizlaze samo iz različitih interpretacija smisla i ciljeva društva.

Prvu poteškoću moguće je locirati u diferenciji veličine i dalekosežnih efekata koji iz te diferencije proistječu. Crkve su dobrovoljne organizacije, no i »independenti« i »anabaptisti« su mogli da su htjeli od svojih kongregacija stvoriti državne jedinice. Ipak, veličina jedinice političkog upravljanja nije diktirana idealnim uvjetima vladanja, već prirodom posla koji treba obaviti i nizom geografskih, ekonomskih i historijskih okolnosti. Diskrepanciju između područja upravljanja kojega diktira kapacitet dobrog upravljanja i područja kojega traži vlada jedna je od očiglednih disharmonija politike. A potonja se u svojoj neponovljivoj zamršenosti uvijek pojavljuje kada je na djelu pokušaj da se iskustvo maloga samodostatnog demokratskog društva prenese na razinu političkog upravljanja.

U političkoj teoriji zna se da direktna demokracija nije moguća ako veličina zajednice preraste granice pojedinoga javnog skupa. Ipak, mnogo prije no što je taj limit bio dostignut, većina je članova zajednice odustajala od sudjelovanja u diskusijama, odnosno drugih načina doprinosa smislu zajedničkih okupljanja radi odlučivanja. Stvarna diskusija i stvarna vlada postupno su prenešene u komitete koji vode i pripremaju proces odlučivanja. U takvoj situaciji Lindsay konstatira nedopustivo naglašavanje elementa suglasnosti nad elementom diskusije.

Kao što znamo, suvremena je država taj problem riješila reprezentativnom vladom. Ipak, različiti pristupi demokraciji, koje Lindsayu simboliziraju, s jedne strane, Cromwell a, s druge strane, leveleri, urodili su i različitim odnosom prema reprezentativnoj vladi. Paradoksalan zaključak kako nešto nije u redu s argumentom da demokracija nije i demokracija na osnovi suglasnosti, te da je reprezentativna demokracija više od pukog sredstva širenja prostora javnog okupljanja, ponukao je Lindsaya da istraži alternativnu teoriju.

3.2. Pokušaj da se reprezentativna vlada shvati kao sredstvo proizvodnje javnog skupa na nacionalnoj razini urodio je paradoksom po kojemu pokušaj da se ostvari kompletna demokracija završava u tiraniji. U svome (trećem) predavanju o elementima demokracije Lindsay razmatra i stav spram demokracije koji diskusiju smatra jednako važnom kao i suglasnost, a sve to u nadi što potpunijeg razumijevanja reprezentativne demokracije.

Moderna reprezentativna vlada implicira organiziranu i službenu opoziciju. Ona ne samo da tolerira razliku i kritiku, već je i zahtijeva. Tolerancija koja priznaje razliku bila je, podsjećao je Lindsay, i Cromwellova pozicija. Riječ je, naime, o uvjerenju da Bog može govoriti podsredstvom svakog člana zajednice i inzistiranju da se pojedinačni pogledi podvrgnu kritici u otvorenoj diskusiji.

U masovnoj demokraciji nije riječ samo o tome da se s konačnom odlukom suglasi svatko, već i o tome da taj odluci svatko na određeni način daje svoj prilog. Pritom je Lindsayu jasno da se u tu svrhu ne može organizirati jedna »javna rasprava«, već niz manjih prostora za diskusiju čije bi rezultate predstavnici prenosili na slijedeću razinu itd. Istražujući sredstva kojima su se nepolitička demokratska društva služila, Lindsay je naišao na reprezentativni proces. Veliko

dobrovoljačko društvo, čije članstvo broji tisuće ljudi, može održavati stvarno demokratski duh i osiguravati da i njegove primarne jedinice diskusije budu žive i moćne. »Society of friends«, jedno od religioznih društava s vladom koja je bila demokratskija od drugih, bilo je Lindsayu izvrstan primjer te vrste reprezentativne demokracije. Među kreativnim političkim prijedlozima moderne demokracije valja probati one koji ne izvire samo iz oficijelnih struktura, već i iz dobrovoljačkih grupa čiji je smisao postojanja prožet javnim duhom i koje probleme javne sfere osjećaju kao vlastite probleme. Lindsay je tvrdio da griješe svi oni koji političku demokraciju shvaćaju samo kao pojam sastavljen od pojedinaca, s jedne, i političkih organizacija, s druge strane, negirajući pritom veliku važnost stvaranja stvarnoga javnog mnijenja pomoću nebrojenih dobrovoljačkih asocijacija svih vrsti, koje se mogu naći posvuda u modernome demokratskom društvu. Sloboda je moguća samo tamo gdje centri organiziranja nisu samo politički. Neovisna dobrovoljačka društva s javnom svrhom, unutar kojih se odvija slobodna diskusija, pravo su mjesto i izvor stvarnoga javnog mnijenja. Tako je ta »mala i jednostavna demokracija«, unutar koje su se koristile tehnika glasanja, pravilo većinske grupe, opozicije, alternativne vlade itd., Lindsayu bila ideal i zemaljske vlade.

3.3. Lindsay je postavljao i pitanje o tome u kojoj su mjeri očite razlike između političke demokracije i mnogo uspješnije demokracije na strani nepolitičkih asocijacija rezultat posebne svrhe i prirode političke organizacije. Dakle, koje su to očite razlike u radu i rezultatima političke demokracije i demokracije nepolitičkih asocijacija? Nezadovoljstva koja izvire iz političke demokracije Lindsay je, prije svega, vezivao za spoznajnu o politici kao »prljavom poslu«. To što država traži za svoju svrhu podršku prisilom, čini političku vladu mnogo kompliciranijom od upravljanja nepolitičkom asocijacijom. Upotreba sile uvodi mnoge opasnosti protiv kojih se moraju poduzeti odgovarajuće mjere koje jamče da će sila biti sluga a ne gospodar politike, te da država neće biti poprište sukoba suprotstavljenih snaga, već sredstvo kojim se postiže opća svrha, okvir u kojemu su znanje i vodstvo podređeni svrsi, pravilnom razumijevanju i pravcu bliskom običnim članovima zajednice. Stanje koje priznaje cilj i svrhu širokog broja ljudi u principu kristalizira upravo nepolitičku asocijaciju.

3.4. Počeci moderne demokracije koincidiraju s počecima teorije i prakse tolerancije. R. Williams svojim pamfletom *The Bloody Tenent of Persecution for Conscience Sake* nije samo prvi proklamirao teoriju tolerancije, već ju je prvi i prakticirao u novoosnovanoj koloniji na Rhode Islandu. Ipak, bilo je tolerantnih vlada koje nisu bile demokratske, kao što je bilo demokratskih vlada koje nisu bile tolerantne. Massachusetts je u 17. stoljeću bio demokratska ali netolerantna sredina, Engleska je u 18. stoljeću bila tolerantna ali i nedemokratska. Koja je to, dakle, u principu veza između tolerancije i demokracije?

Za Lindsaya to pitanje nije bilo novo. Demokracije su oduvijek bile suočene s praktičnim pitanjima toleranciji. Pitanja o tome da li demokracije toleriraju netoleranciju, da li tolerancija treba izlaziti ususret do mjere koja predstavlja razoružanje demokracije pred totalitarističkim napadom, bila su postavljena zbog događaja između dva svjetska rata, Lindsay ih je pomno fiksirao i istraživao.

Proučavajući historiju crkve u Engleskoj, napose teoriju puritanaca (misao R. Williamsa, R. Hookera), Lindsay je zaključio kako toleranciju efektivnom čine dvije različite stvari: (a) teorija i praksa demarkacije sfera — podjela između

funkcija crkve, s jedne, te funkcija države, s druge strane; ograničenost funkcija jedne organizacije prisile svugdje širi raznolikost i spontanost; (b) koncepcija o cilju ili svrsi koja unutar sebe ujedinjuje veliku raznolikost sveobuhvatnošću i razumijevanjem.

U demokratskom društvu svrha je države da uklanja disharmonije i opasnosti koje ugrožavaju demokratski život. Ako je taj demokratski život prirodno jak i zdrav, država ne treba da čini mnogo. No, ako je demokratski život ugrožen ne samo očitim kriminalnim i drugim napadima, već i mnogo suptilnijim djelovanjem skrivenih snaga socijalnog ili ekonomskog tipa, država se, smatrao je Lindsay, daleko više mora pozvati na ispunjenje »pozitivnije funkcije«. Ako do toga dođe u suvremenim državama, redovito dolazi do pucanja linija demokracije između dviju spomenutih sfera. No, postoje određene socijalne aktivnosti čija su vitalnost i snaga od bitnog značaja za prosperitet nacije i koje, u nekim aspektima, bolje obavljaju nedržavni nego zakonom propisani organi. Država, prema Lindsayu, mora biti pripravna da podrži i potonje organe, da im dopusti da rade poslove u njihovoj diskreciji.

Duh efektivne i progresivne tolerancije, koji je bitan za demokraciju (i koju toleranciju Lindsay razlikuje od tzv. »indiferentne tolerancije«), proizlazi iz progresivnog razumijevanja fundamentalnih društvenih procesa, kao i iz akcije poduzete u svjetlu takove spoznaje. Napredak je moguć samo dok dijalektički proces — bilo u formi diskusije bilo u formi konflikta — koji stoji iza socijalnog jedinstva progresivno primaju svi kojih se on tiče i koji progresivno pogada ponašanja svih subjekata u procesu, i to kako prema vani, tako i prema unutra. Po mnogo čemu pitanje o tome može li demokracija producirati strast i energiju, elemente koje traže revolucionarna vremena, a uz to zadržati širinu i tolerantnost, koje je Lindsay s mnogo razloga postavljao u vrijeme već razmahanog II. svjetskog rata, stalno je aktualno. Već je i ono dovoljno da se Lindsayevom djelu pride s još većom pažnjom no dosad.

Arsen Bačić

TWO PIONEERS OF MODERN PLURALISM: J. N. FIGGIS AND A. D. LINDSAY

Summary

An outstanding place in the history of the modern theory of political pluralism belongs to English political writers. Next to the best known ones, such as Maitland, Laski, and Cole, one should mention some further authors who thanks to circumstances are still comparatively unknown to our reading public. These include J. N. Figgis and A. D. Lindsay, whose contribution to the theory of political pluralism has a special significance in the history of political and legal thinking. This paper contains some elementary suggestions concerning the importance of these two writers.

⁷ Tome pitanju je u cijelosti posvećena knjiga A. D. Lindsaya *The Modern Democratic State* iz 1943.